

Katsányi Sándor: A könyvtár mint a megregulázott értelmiség menedékhelye - Az 1956-ot követő évek portrékrónikája

Ez az írás olyan értelmiségiekről szól, akiket az 1956-os forradalomban való részvételük miatt megfosztottak munkahelyüktől, és kényszerhelyzetből kerültek könyvtárba. Számukra a könyvtár egyszerre volt büntetés és jutalom. Beilleszkedésük kérdéseiről Vértessy Miklós már 1990-ben cikket közölt a Könyvtáros hasábjain, ő volt az első, aki e problémával szembenézett, de jószívről az utolsó is.

Pedig a kérdés nem periférikus. 1956 után az értelmiség "megrendsabályozásának" mindennapos eszköze volt az eredeti állástól való megfosztás. Egyesek számára ez a létbizonytalanságba, a segédmunkási életszintbe való taszítást jelentette, másoknak viszont kijelölték az elhelyezkedési lehetőséget. Olyan munkahelyek jöhettek szóba, amelyek szellemi munkát kínáltak ugyan, de jól ellenőrizhetők voltak, az odahelyezett nem juthatott felügyelet nélküli szabad mozgástérhez.

Itt lép be történetünkbe a könyvtár. Ez az intézmény szinte minden másnál kiválóbb lehetőséget adott a szellemi, de jól behatárolt és ellenőrizhető munkára, ezért az átirányítások kitüntetett helyszínévé vált. Sőt, a máshová kerültek közül is sokan próbáltak ide jutni, és a régi kapcsolatok igénybevételével ez némelyeknek sikerült is.

Elsősorban arra keresem a választ: mi történt velük a könyvtárba lépés után. A könyvtárak ez időben számos más pályáról érkező értelmiségivel gyarapodtak. De a mennyiségnél fontosabb a minőség: a korabeli könyvtári dolgozók átlagos iskolázottságát, műveltségét felülmúló, dinamikus, nyitott gondolkodású réteggel gazdagodhattak a magyar könyvtárak. Valóban gazdagodott?

Minden újonnan érkezettnek meg kellett küzdenie a maga belső és külső konfliktusaival. A befogadottak, a korábbi munkatársak, a könyvtár vezetése és a politikai elvárások súrlódásai elkerülhetetlenek voltak, és gyakran drámai feszültségeket keltenek. Vértessy Miklós 1990-ben még optimista képet rajzolt, a mi történeteink ellentmondásosabbak, drámaibbak.

Az itt következő oldalakon azoknak a beilleszkedési kísérletei olvashatók, akiket a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba helyeztek, vagy akiknek ide sikerült bejutniuk. Minden történet egyedi, a szerző nem akar többet, mint ezek krónikása lenni.

A könyvtár: ketrec - a tanár

Fiatal tanár lépett be 1960 januárjában a Vadász utcai kerületi könyvtár ajtaján. A könyvtárosok már tudták, hogy új munkatárs érkezik, név szerint Antall József.

A fiatalember a forradalom alatti tetteit még viszonylag könnyen megúsza (öt nap őrizetbe vétellel és másik gimnáziumba helyezéssel), minthogy azonban új helyén, a Toldy Ferenc Gimnáziumban is nyíltan és hatásosan hirdette nézeteit, fegyelmi eljárás indult ellene, amely az értelmiségi munka lehetőségének bezárulásával fenyegetett. Az életét mindig célra törően megtervező Antall József most is maga tervezte meg visszavonulásának útját: levelet írt a Fővárosi Tanács elnökhelyettesének. "A c ponttal [politikai alkalmatlanság miatt elbocsátva, K. S.] nem vesznek fel legfeljebb segédmunkásnak, de úgy sem könnyen" - írta, és kérte, jelentsék ki, hogy politikai alkalmatlansága csak a tanári pályára vonatkozik, könyvtárosként vagy levéltárosként képesítésének megfelelően elhelyezkedhet. Ugyanakkor kérte áthelyezését a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba.

A Fővárosi Tanács a Budapesti Pártbizottsággal és Ilku Pál művelődésügyi miniszterhelyetessel egyeztetve elfogadta a kérelmet, a könyvtár vezetése kész helyzet elé került. Révész Ferenc tájékoztatta a könyvtár szűk körű igazgatói tanácsát Antall odahelyezéséről (mint ahogy két év múlva távozásától is).

A könyvtárba kívánczó fiatalember előtt feltehetően a Wenckheim-palota frissen szétlőtt homlokzatú, de még mindig méltóságteljes képe lebegett. A Vadász utcai könyvtárban viszont szegényes lepusztultság fogadta, nyomasztó zsúfoltság, az ötvenes évek kiadványaitól roskadozó könyvespolcok. Főnökét, Rudas Klárát a politikai szigorúság mintaképeként emlegették.

Antall az első pillanattól kisszerűnek érezte ezt a világot, a rá váró munkát pedig robotnak. Életrajzírója harmincöt év után egy mondatba sűrítve így fogalmazott: "Könyveket fuvarozott szürke köpenyében a raktár és az olvasó között." Beiratkozott ugyan az egyetem könyvtár szakára, de - mint bizalmasainak elmondta - nem a könyvtártudomány vonzotta, hanem a lehetőség, hogy hetekig távol lehet a könyvtártól.

A fiatal Antall állóvíznek érezte a könyvtárat, jóllehet, a hatvanas évek elején a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és hálózata nagyon is mozgásba lendült. A kerületi tanácsoktól nemrég visszkapott fiókkönyvtárakban ekkor tértek át - késve, de annál nagyobb buzgalommal - a szabadpolcos rendszerre, maga a Vadász utcai könyvtár is. Korszerű gyerekkönyvtárak alakultak, köztük az épületben, szemléletben forradalmat jelentő Liszt Ferenc téri. Kemény viták zajlottak a könyvtár szociológiai szerepvállalásáról és így tovább. Antall mindezeket kívül maradt, s ma már csak találgathatjuk, hogy kinek a hibájából.

Egykori munkatársaitól tudjuk, hogy velük szemben mindvégig udvariasan elzárkózó maradt, csak a cionista nézetekkel kacérkodó (utóbb izraeli követ) Dalmáth Ferencsel oldódott fel hosszas beszélgetésekben. Gyakran keresték fel viszont barátai, akikkel szemben bizalmas és közlékeny volt. Különösen az őt gyakran meglátogató régi tanártársának öntötte ki lelkét, aki e bizalmas beszélgetésekről részletes jelentést készített az állambiztonságnak. Arról, hogy hogyan érezte magát Antall a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár keretében, a legtöbb ismeretünket az ügynöki jelentéseknek köszönhetjük, pontosabban az ezeket közlő és feldolgozó Rainer M. János könyvének (Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957-től 1989-ig.). Nyomon követhetjük az első kiábrándulást és elkeseredést, "A könyvtár ketrec" nyilatkozatot, a beletörődést, majd a kitörési kísérleteket, mivel "a könyvtár alkalmatlan arra, hogy itt átvészeljem azt a hosszú időt, míg valamely gyökeres és reális társadalmi változás kibontakozik".

1962-ben engedélyezték Antallnak a Jurányi utcai Dolgozók Gimnáziumában való elhelyezkedést, majd 1964-ben mégis hasznát vehette könyvtári tanulmányainak, az Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársa lett, s ott is maradt "a gyökeres társadalmi változás kibontakozásáig".

A könyvtár: menedék - a költő

Miközben a fővárosi könyvtár hálózatának könyvtárai a hatvanas évek elején az örökké háborgó tengerhez hasonlítottak, a Wenckheim-palotában székelő bibliográfiai osztály - krónikánk második színhelye - a béke szigete volt. A bibliográfia-készítés, a könyvtári presztízs növelésének ekkor egyik leghatékonyabb eszköze, minden személyzeti és anyagi támogatást megkapott, a védettséget élvező osztályon a munka háborítatlan, nyugodt mederben folyt. Évente tucatnyi kiadvány látott napvilágot, a röplap-bibliográfiáktól az ötszáz oldalas giga-bibliográfiáig, az aktuálpolitikai témáktól a szépírói arcképekig.

A családias légkörű osztály dolgozói 1960 őszén alighanem meglepődve fogadták a hírt, hogy gárdájuk új munkatársként a kétszeres Kossuth-díjas költővel gyarapodik.

Benjámín László ekkori helyzetét veszélyesen bizonytalanná tette a forradalom előtti és alatti közéleti szereplése és az Irodalmi Újság emlékezetes november másodiki számában megjelent Elesettek című verse. Bár hivatalos eljárás nem indult ellene, de állása megszűnt, és publikálási tilalom alá helyezték, a négygyermekes családapája létfenntartási gondok elé került. A kor gyakorlatának megfelelően gondoskodtak róla: a SZOT titkára, Bugár Jánosné kapta a megbízást, hogy (néhány más volt párttag íróval együtt) kövesse nyomon tevékenységét, s egyben gondoskodjon szerény szintű megélhetéséről is. Ezerforintos SZOT-ösztöndíjat kapott, majd a MÁVAG-ba került az üzemi lap szerkesztőségébe. Az egzisztenciális gondokkal küzdő Benjámín Lászlónak hatalmas megkönnyebbülést jelentett, amikor 1960. szeptember elsején mint tudományos főmunkatárs beléphetett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai osztályának munkaszobájába. Már nem fiatal, elbizonytalanodott, tépelődő, depressziós ember ült le az íróasztal mellé. A könyvtár az ő számára menedéket jelentett: anyagi biztonságot és lelki támaszt.

"Esőben mégis a fedél,
sötétedésben menedék -
fáztomban ez a kis-világ
lehelte ember-melegét ..."

- írta A Vadaskerti úttól a Kálvin térig (vagyis a lakásától a könyvtárig) című versében. Aligha véletlen, hogy míg Antall József és a könyvtár viszonyát állambiztonsági jelentésekből, Benjámín Lászlóét viszont verseiből ismerhetjük meg legjobban, mélyebben a hivatali aktáknál. Míg a helyzetét hidegen mérlegelő, energikus fiatal tanár börtönnek érezte kényszerű munkahelyét, és elzárkózott munkatársaitól, a megfáradt költő menedéknek nevezi a könyvtárat, és hálás a munkatársak ember-melegéért. Egy dologban mégis közösek ők ketten: végső soron idegennek érzik itt magukat. A munkát elvégzik, Benjámín reggelente bevillamosozik munkahelyére ("előbb az 56-oson, aztán a 63-ason" - írja versében, aligha csak a villamosok számára gondolva). Szorgalmasan írja és rakosgatja a bibliográfiai tételek céduláit, de ittlétét és új helyzetét mintegy kívülről szemléli, nem kis önróniával:

"...azzal bízott meg az ország,
hogy őrizzem legmagasabb polcát.
No, nem a trónt, csak a könyvespolcot ..."
(Írom ráadásnak)

Helyzetének ellentmondásosságát ismételten megfogalmazza:

"...világom a papírba-zárt
emberiség, az absztrahált
élet intézete, ahol
'tudományos főmunkatárs'
címen kapom a fizetést,
mélázva sorsom humorán,
hogy így nevem mellé került
a munka meg a tudomány."
(A Vadaskerti úttól a Kálvin térig)

Benjámín erőfeszítései ezekben az években arra irányultak, hogy a könyvtárból, az absztrahált élet intézetéből visszajusson az irodalmi világába. Eljuttatta versei gyűjteményét a

Szépirodalmi Kiadóhoz, azonban a Kiadói Főigazgatóság egy év múlva visszautasította a közlést. Eközben folytak a tárgyalások bizonyos versek átírásáról, újak felvételéről, a kötet címének megváltoztatásáról. Benjámin egyre reménykedett.

És ez alatt a könyvtári munka? A nagyra becsült és depresszióval küszködő költőtől vezetői csak formális teljesítményt vártak el. 1962-ben megjelent az általa összeállított Stendhal bibliográfia, 23 oldalas kis füzet, korrekt összeállítás, de annál semmivel sem több. Utóbb egy ifjúsági ajánló bibliográfia céduláit rendezgette, meglehetősen kedvetlenül. (Csak távozása után jelent meg, már Tóbiás Áron szerkesztésében 77 könyv csak fiataloknak címmel.) Talán, ha valamelyik kedvenc költőjével kapcsolatos feladatot kap, rosszkedvet oszlató munkát is talált volna a könyvtárban, nem csak baráti munkatársakat,

"...kik lelkem belsőbb zúgain
tanyáznak már azóta, mint
kedves öcsém, húgaim ..."
(i. m.).

Az idézett vers költői bravúrral a keresztnevükön sorolja fel a bibliográfiai osztály munkatársait, mert

"...mindőjüket megilleti,
hogyan ez a néhány rímem is
szeresse őket, mielőtt
elcsavarognék innen is..."
(i. m.)

A búcsúvers után valóban "elcsavargott": 1964-től a Kortárs című folyóirat munkatársa, a versrovat szerkesztője lett, utóbb a Magvető lektora. Visszatért oda, ahonnan egy időre kirekesztették, az irodalom világába.

A könyvtár: új lehetőség - a riporter

Az itt következő szereplőnk tizenkilenc éves korában, 1946-ban a Rádiónál riporter lett és lélekben mindvégig riporter maradt, ha e fogalmon azt értjük: embereket megszólaltatni és a nyert mozaikokból összeállítani a világ sajátos képét. Ezt tette Tóbiás Áron: mikrofonnal a kezében járta a kor ugyancsak változatos magyar világát. 1956 októberében ott állt Nagy Imre mellett, a szó fizikai értelmében, a rádió mikrofonjával a kezében. 1957 májusában kivették a kezéből a mikrofont: mint a "kis íróper" másodrendű vádlottját letartóztatták (Varga Domokossal, Fekete Gyulával, Molnár Zoltánnal együtt), egy év felfüggesztett börtönbüntetést kapott. Munkahelyéről elbocsátva harmadfél éven át szerelőmunkások, kertészek, földmérők melletti segédmunkákból és alkalmi szerkesztői megbízásokból élt. Ismeretségei segítettek kijutni a létbizonytalanság ingoványából: Darvas Józsefnek, az újjászervezett írószövetség elnökének és egy másik befolyásos pártfogójának ajánlása nyomán - a Fővárosi Tanácson keresztül - hely nyílt számára a FSZEK-ben.

A bibliográfiai osztály munkájának nagy részét - Tóbiás Áron is idekerült 1960 májusában - évfordulós alkalmakhoz kötődő bibliográfiák készítése tette ki. Tolsztoj évforduló közeledtén, osztályvezetője, Tiszay Andor ezt a sok aprómunkával járó, de különösebb izgalmat nem rejtegető feladatot adta az új munkatársnak. Az újdonsült bibliográfus eleinte csak egy megszokott irodalomjegyzék egybeszerkesztésére gondolt, ám egy váratlan pillanatban feltámadt benne a riporter: mi lenne, ha közvetlenül magukat az írókat kérdezné

meg, milyen hatással volt rájuk Tolsztoj életműve? És mi lenne, ha a magyar szerzőkön túl más nemzetek ismert íróit is felkeresné ezzel a kérdéssel?

Formabontó, merész ötlet volt (s ráadásul az '56-ról nemrég sokat nyilatkozó külföldi írókkal különösen vigyázni kellett), de Révész Ferenc, akiben élt még a Román József által beleplántált idea a könyvtár nagyszabású kulturális szerepvállalásáról, Tóbiás mellé állt. A könyvtár egy hatalmas interjúkészítő üzemmé változott. A magyarok mellett kétszáz ismert külföldi író felelt a könyvtár körkérdésére, köztük Cocteau, Fukazava, Graves, Hesse, Huxley, Koeppen. Szövegük közlése ablakot nyitott a nagyvilágra, mellesleg figyelmen kívül hagyva a Kiadói Főigazgatóság aggályait.

A sajtófogadtatás lelkes volt. "A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nemcsak hazai, hanem nemzetközi érdeklődést keltő feladat teljesítésére is képesnek mutatkozott" - hangzott el a Tolsztoj emlékkönyv bemutatóján. Úgy tűnt, hogy egy más területről, más mentalitással érkezett befogadott nemcsak bele tud illeszkedni a könyvtár világába, hanem sajátosan más megközelítésével gazdagítani is tudja.

Úgy tűnt, de nem sokáig. Tóbiás a következő feladatánál, a Szerb Antal-bibliográfiánál ugyancsak az emberekhez fordult a bibliográfiai adatok helyett. Felkereste Szerb Antal özvegyét, s a tőle kapott eredeti dokumentumokból, könyvészeti adatokból, szemelvényekből egyéni stílusú esszébibliográfiát állított össze. De ez már kiverte a biztosítékot. A könyvtári pártszervezet vezetősége nyilatkozott: "A jövőben ne adjunk ki Szerb Antal-féle bibliográfiákat, ahol burkoltan jelentkezik a harmadikutas szemlélet" - szölt a bibliográfiai osztálynak címzett, jegyzőkönyvbe foglalt üzenet.

Bár a vörös postakocsi Szindbádja aligha volt harmadikutas szemlélettel vádolható. Tóbiás új kötetével, a Krúdy világával azonban ismét baj lett. Az összeállító ebbe is a kötet számára írt emlékeztetéseket, interjúkat és publikálatlan kéziratokat szerkesztett be, több mint száz emberrel beszélgetve Krúdy-élményéről. "Mintha maga a Rádió rehabilitált volna - nem történt meg - a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár valósággal visszahelyezett életem első, riporteri mesterségébe" - írta a Képtelen kor krónikása címmel nemrég megjelent visszaemlékezésében.

Ez az ambiciózus és a szakmai kritika által is elismeréssel fogadott mű azonban mindenféle keretet túlfeszített. Nagy terjedelmével túllépte a bibliográfiai osztály anyagi lehetőségeit, jellegével túllépte a könyvtárnak engedélyezett kiadványok körét (mint azt Aczél György szövé is tette), de mindenekelőtt túllépte a könyvtár egyes vezetőinek tűréshatárát. Szőke Tiborné például így foglalt állást: "Kevesebb elvontságra, kevesebb öncélú munkára van szükség, kiadványainkban elsősorban a mai élet adta feladatokkal kell foglalkozni..., örömmel üdvözölhetünk olyan propaganda-anyagokat, melyek bátran, félreérthetetlenül és jól agítálnak, a mai propagandamunkában legfontosabb kérdésekkel foglalkoznak, pl. az antiklerikális irodalmat népszerűsítik."

A szárnytollakat lemetszették, a szárnyalásnak vége szakadt. Tóbiás Áron ezek után szokványos bibliográfiákat készített, már nem riporternak és szerkesztőnek érezte magát, hanem széklábfaragónak. A Krúdy-kötet megjelenése után még négy évet töltött a könyvtárban, 1968 szeptemberében a Petőfi Irodalmi Múzeumban vállalt állást.

A könyvtár: könyvtár - a beilleszkedők

Az egyéni arcképek után csoportkép következik, három, szakmánkban jól ismert férfi szinkronban bemutatott története. Bár személyiségvonásaik nagyon is eltérők voltak, pályájuk azonban - az általunk most vizsgált években - alapvető vonásaiban párhuzamosan futott.

Történetünk elején mindhárman fiatalok, huszonévesek tehetségesek és tettvágyók, viszonylag szerény munkakörben és beosztásban. A fényes (utóbb kevésbé fényes) szelek mindhármukat

magasra emelik. Berza Lászlót, a szentesi járási könyvtárból emelik ki a Népkönyvtári Központ vezetőjének, majd a minisztériumi Közművelődési Könyvtári Osztály élére. Mikó Zoltánt néhány átmeneti állomás után a Népművelési Minisztérium főosztályvezetőjének nevezik ki. A korábban népi kollégista Pataki Ferencet a könyvtári munkahelyéről pártfunkcióba emelik.

A forradalom új, és ismét közös fordulatot hoz életükbe. Mindhárman aktív részesei: Mikó Zoltán október 23-án ott volt a Rádió épületénél, 25-én az országház előtt, Pataki Ferenc a Szabad Rádió 6-os stúdiójában jelent meg munkástanácsot képviselve, Berza Lászlónak a forradalom alatti nyilatkozatairól egy későbbi fegyelmi vizsgálat ad képet.

Természetesen a forradalom leverése után egyikük sem maradhatott munkahelyén. Itt futnak még szorosabban össze a szálak, 1957-ben mind a hárman a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba kerültek. Pataki Ferenc a szellemi munka lehetőségétől egyelőre megfosztva mint segéd kazánfűtő dolgozhatott a Központi Könyvtár pincéjében, Mikó Zoltán a minisztériumi főosztályvezetői székéből a soroksári könyvtárba került, egy harminc négyzetméter alapterületű, rövidesen életveszélyessé nyilvánított épületbe, Berza László a Budapest Gyűjteményben kapott helyet bibliográfia-szerkesztői feladattal.

Bármennyire periférikus helyre kerültek 1957-ben a "felülről" érkezettek, helyzetük mégis gyökeresen más volt, mint az idegen területekről jövőké. Otthonosabban, magabiztosan tudtak mozogni a számukra többé-kevésbé ismerős környezetben, a régi talajjal érintkezve Anteuszként új erőre kaptak.

A könyvtár, ahová most beléptek, már megindult a kádári konszolidáció irányába. A korábban második Petőfi Körnek bélyegzett könyvtár dolgozói keresték a modus vivendit, a számukra megfelelő és elfogadható beilleszkedés módját. Mindhárom újonnan érkezett a szakmai beilleszkedés útját választotta.

Ezt az utat megkönnyítette számukra a nemrég kinevezett igazgató, Révész Ferenc is. Más szemmel tekintett rájuk, mint az idegen területről, oktatásból, irodalmi életből ide küldöttekre. Bizonyos jelekből arra következtethetünk, hogy körükből akarta kiépíteni a könyvtár felsővezetői gárdáját, kiválasztani közvetlen munkatársait. Erre a szerepre csaknem minden vonatkozásban alkalmasnak tűntek: széles könyvtár-politikai, művelődéspolitikai áttekintéssel, felső szintű vezetői gyakorlattal rendelkeztek, és helyzetüket némi jóakarattal akár egyszerű áthelyezésnek is fel lehetett fogni, mivel egyiküket sem terhelte formális büntetőeljárás. Ugyanakkor a körülmények a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárhoz kötötték őket.

Az első tapogatózó lépéseket Révész már 1957-ben megtette. Patakit kihozta a kazánházból, és tudományos munkatársként nevezte ki, Berza Lászlót pedig - ez volt az igazi merészség - kinevezte a könyvtár egyik legfontosabb vezetői posztjára, az ekkor újjászervezendő hálózat vezetőjének. A minisztérium azonban ez ügyben rögtön Révész orrára koppintott: közölték, hogy Berza ellen fegyelmi eljárás folyik, ezért vezetői kinevezését vissza kellett vonni. Maradt számára a Budapest Gyűjtemény.

A következő években kialakult - Révész elképzelései ellenében - a könyvtár felső vezetése: a hálózat vezetője Dobos Piroska, az igazgatóhelyettesi tisztség várományosa Szőke Tiborné lett. Annak ekkor már nem volt akadálya, hogy a három áthelyezett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban középszintű vezetői posztot kapjon. Pataki Ferenc előbb a Propaganda osztály, majd a Bibliográfiai osztály vezetője lett, Mikó Zoltán előbb a Hálózatfejlesztési osztályon lett helyettes vezető, majd a Propaganda osztály vezetőjévé nevezték ki. Berza László előbb a Budapest bibliográfia főszerkesztője, majd a Budapest Gyűjtemény vezetője lett.

Történetünk - tekintsünk most el könyvtárosi tevékenységük további szakmai, érdemi részétől - ezzel lezárult. Mindhárman az ekkor elfoglalt helyről mentek több évtized múltán nyugdíjba.

A könyvtár: küzdőporond - a nyughatatlan

1958 júniusában a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjában szabad pártnapot tartottak, témája a népi írókról megjelent MSZMP-állásfoglalás volt. Mivel ez az írás a forradalom eszmei gyökérzetének egyik erőteljes ágával kívánt leszámolni, fogadtatása egyáltalán nem volt közömbös a berendezkedő hatalom számára. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár rendezvénye kényszeredett hallgatással indult, némelyek nem olvasták a nyilatkozatot, mások úgy tettek, mintha nem olvasták volna. Ekkor felszólalásra jelentkezett egy nemrég odakerült pártonkívüli fiatal könyvtáros. Azzal kezdte, hogy ő a leírt tényekkel egyetért, de azokat homlokegyenest másképp értékeli, ma is helyesnek tartja a népi írók harmadikutas politikáját. Dobos Piroska fontosnak tartotta a történeteket leírni a Művelődési Minisztérium Pártbizottságának írt jelentésében, ennek jóvoltából alkothatunk az esetről ma is szemléletes képet.

Néhány hónap múlva ugyancsak jelentés készült - ezúttal a kerületi pártbizottságnak - arról, hogy az egyik párton kívüli fiatal kolléga egy irodalmi előadás vitája során Németh László harmadikutas-nacionalista nézeteit iránymutató, modern szemléletként értékelte. Egyik jelentés sem nevezte meg a felszólalót, de mi tudjuk, hogy a nyughatatlan fiatal kolléga Polónyi Péter volt.

Polónyi Péter életútja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba lépésig párhuzamba állítható az előző csoportképben bemutatottakkal: egyetemi évek, könyvtárszakos végzettség, rövid vidéki könyvtárosság, minisztériumi állás, '56-os forradalmi bizottsági tagság, ennek következtében áthelyezés a Fővárosi Tanácshoz, majd a könyvtárba. Innét kezdve azonban az utak szétváltak. Míg a többiek beilleszkedve, a kényszerű kompromisszumokat elfogadva akartak a könyvtárban és a könyvtárért dolgozni, ő elutasította az eszmei beilleszkedést és a kompromisszum-kötést. Polónyi Péter a szerény könyvtárosi munkakörben is valamilyen prófétai szerepre vágyott, a prófétákéra, akik a népnek és a királyoknak egyaránt kendőzetlenül a szemükbe mondták az igazságot, vagy - fogalmazzunk kevésbé patetikusán - a mindig kritikus, mindig nyugtalan és nyugtalanító, egyszerre belül és kívül álló értelmiség szerepét vállalta.

Először a Budapest Gyűjteménybe osztották be, a cédulák világa azonban távol állt tőle, és még főnöke, a Boetiust fordító szerény Zoltán József is elégedetlen volt bibliográfiai teljesítményével. Polónyit az olvasók nyitottabb világa vonzotta: 1963-ban a Török utcai, II. kerületi könyvtárba került, majd sorozatos konfliktusai után elszigeteltebb helyre, az Andrassy (akkor Népköztársaság) úti könyvtár olvasótermébe.

Polónyi Péter a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban örök ellenzéki maradt. Mikor a hatvanas évek elején a szellemi közélet az ún. ízlésvitáktól volt hangos, Dobos Piroska tanulmányt közölt a munkásolvasók irodalmi ízléséről, Polónyi Péter a Valóságban megjelent cikkében azonnal kifejtette eltérő nézeteit. Míg Dobos Piroska arra törekedett, hogy a hivatalos irodalompolitika kategóriáit érvényesítse a könyvtárban folyó olvasáskutatásban, vele ellentétben a Fiatal Könyvtárosok Fórumának Olvasáskutató Szekciója (amelynek szakmai vezetője Polónyi Péter volt) ettől eltérő nézeteket valló előadókat hívott meg, és meghökkenően szabad szellemű vitákat folytatott. A polémia az állománygyarapításra is kiterjedt. Király Lászlóné terjedelmes tanulmányban összegezte a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár állományfejlesztésre vonatkozó hivatalos nézeteit, mire Polónyi: "Súlyos baj, hogy a minőség megítélésében nem érvényesül a szociológiai látásmód" - írta könyvnyi terjedelmű, ma is csak kéziratban olvasható tanulmányában "a fejlődés korlátairól". Polónyi volt a "másként gondolkodó" könyvtáros.

A felsoroltak mozaikok, töredékek. A beilleszkedők, a kompromisszumokat is vállalók könyvtárépítő tevékenységének kétségtelen eredményeivel szemben Polónyi Péter több mint

egy évtizedes "szabóervines" működése után vajmi kevés kézzelfogható teljesítmény maradt fenn. De megmaradt egyfajta magatartás emléke. Kosztolányi Zászló-ját testesítette meg, mely "Mindig beszél. Mindig lobog. Mindig lázas ... hirdet valamit rajongva, birkózva a csönddel...".

A be nem fogadó könyvtár - egy kényes személy

Kényes kérdésben kellett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár pártvezetőségének döntenie 1960 márciusában: befogadja-e a könyvtárba Rajk Lászlónét. Pontosabban visszafogadja-e, mert Rajknének már 1955-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat jelölték ki munkahelyül, itt dolgozott 1956 októberéig. Ezután a jugoszláv követség, majd a romániai Snagov következett, ahonnan 1958-ban térhetett haza. Az Országos Levéltárban kapott munkát, de 1960-ban felröppent a hír, hogy szeretne visszatérni a könyvtárba, oda, ahol csaknem két éven át minden tekintetben jól érezte magát. A könyvtár reagálását erre a hírre jegyzőkönyv rögzítette: "A pártvezetőség megbizta a titkárt, hogy a kerületi pártbizottság egyetértése esetén Aczél elvtársnál fejtsse ki véleményét Rajk Lászlónének a könyvtárba helyezése ellen."

Rajkné visszafogadásától Maróth Miklós visszaemlékezése szerint még a más befogadási ügyekben toleráns Révész Ferenc is visszariadt. Alighanem ő is tisztában volt vele, hogy Rajk Lászlóné korábban kiépített könyvtári kapcsolatai és otthonos mozgása a könyvtárban lehetetlenné teszik az elvárt elszigetelést, korlátozást, felügyeletet.

A Rajknét kizáró igyekezet azonban feleslegesnek bizonyult, az ő ügye ugyanis magasabb szinten dőlt el, semhogy abba a könyvtárból bármilyen jó személyi kapcsolat révén beleszólhattak volna. A Snagovból hazatérő Rajkné ügye először valóban Aczél Györgyhoz került, de - mint azt Pető Andrea Rajk Júlia című könyvéből tudjuk - a döntést végső soron Kádár János hozta meg, aki egy kézzel írt levelében utasított arra, hogy kerüljön Rajkné "kevesebb forgalmú helyre". A konkrét munkahelyet, a Magyar Országos Levéltárat Fock Jenő javasolta. 1959 februárjában ott kezdett Rajkné dolgozni, kedvetlenül, de kényszerű beletörődéssel, hajdani ideális munkahelyeként emlegetve a könyvtárat - félreértést és nem kis riadalmat keltve ezzel.

Ugyancsak Snagovból került haza a könyvtár egy másik munkatársa Erdős Péterné, Köves Erzsébet is. Ő sem kerülhetett vissza régi munkahelyére, 1959-től a Gorkij Könyvtárban kezdett dolgozni.

Epilógus

Krónikánk végére érve azt mondhatja az olvasó: fordulatos históriák ezek, de mindez csak epizód a könyvtárak történetében. Talán igaza is van. De legyen szabad befejezésül valamire felhívni a figyelmet: bár a cikkben szereplő befogadottak körét a merő véletlen hozta össze, hiszen mint láttuk, a legkülönbözőbb úton-módon sodródtak be a főváros könyvtárába, mégis a forradalom utáni évek értelmiségi magatartásainak úgyszólván teljes skáláját képviselik. Kérem az olvasót, szíveskedjék e szempontból végigtekinteni a szereplőkön. Ez a krónika végső soron arról szól, hogy a könyvtár mint intézmény, a kollégák, a vezetők mennyire lehettek és mennyire voltak nyitottak a kor különböző értelmiségi magatartásaival szemben. És ez már nem periférikus kérdés. A menedéket keresők fogadásának története tükör, amelyben a könyvtár éles körvonalú képet kap önnön múltjáról. Természetesen még színesebb, tágabb és élesebb lenne a kép, ha más könyvtárak, pl. az OSZK vagy az iskolai könyvtárak is számot vetnének az oda sodródtak sorsáról. Az ilyen tükör bizonyára hasznos lehet egy (remélhetően) megírandó magyar könyvtártörténet számára is.